

Мацкуляк Ю. Й.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці

СЛОВОТВІРНІ МОДЕЛІ, ЇХ ТИПИ ТА ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ

У запропонованій статті на матеріалі німецької мови розглянуто функціонування у різних стилях (художньому, публіцистичному та науковому) структурних моделей складних іменників. У контексті дослідження виділено та вивчено їхні основні параметри: частоту вживання, продуктивність та словотвірну активність як для усієї вибірки загалом, так і для кожного стилю окрема.

Ключові слова: словотвірна модель, структурна модель, продуктивність, словотвірна активність, частота вживання

In this article the functioning of structural models of compound nouns in different functional styles (belles-lettres, publicistic and scientific styles) is examined on the basis of the German language. Within the framework of the present research their main parameters are marked out and studied: usage frequency, productivity and word-formation activity for the whole sample as well as for each style in particular.

Key words: word-formation patterns, structural model, productivity, word-formation activity, usage frequency.

У мовознавстві модель потрактовано як “зразок, що служить стандартом (еталоном) для масового відтворення” [2, с. 304]. Словотвірна модель – це “стабільна структура, що володіє узагальненим лексико-категоріальним (дисигнативним) значенням і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом” [5, с. 149]. За визначенням М. Д. Степанової, у німецькій мові функціонують 13 основних моделей лексичних основ відповідно до їх словотвірної структури, які загалом представляють лексичні одиниці 3 видів: прості, похідні та складні [5].

Словотвірна система мови суттєво залежить від набору словотвірних моделей, що функціонують у ній, ступеня їх продуктивності та особливостей взаємодії між ними. Словотвірна модель – це схема побудови слів, за зразком якої створюється серія нових слів. Ця риса характеризує будь-яку словотвірну модель “незалежно від ступеня її продуктивності, від можливого неприйняття її мовою-узусом” [6, с. 44]. Наслідком цієї особливості словотвірної моделі є наявність у мовній системі словотвірних типів, які об’єднують слова з однаковою семантичною та формальною словотвірною структурою.

Моделювання в словотворі може здійснюватися на основі формальної ознаки, яка враховує структуру (форму) словотвірного продукту, або ж на основі семантичної ознаки, яка враховує його семантичну структу-

ру [1]. Наслідком такого моделювання є словотвірні моделі, які поділяють на три типи [4]:

1) структурні моделі, які несуть лише структурну інформацію. Вони є найвищим ступенем узагальнення особливостей словотвірної структури основи та можуть розглядатися як гіпермодель;

2) структурно-семантичні моделі, які характеризуються наявністю паралелізму між формулою формальної побудови слова та семантичною формулою, що відбувається шляхом категоріальної конкретизації твірної основи та конкретизації словотвірного форманту. Ця модель характерна для похідних одиниць;

3) семантично-структурні моделі, в основі яких лежить семантична формула.

У цій статті розглянемо 1-ий з названих типів – **структурні моделі**, зокрема їх склад та функціонування в трьох стилях: художньому, публіцистичному та науковому.

Матеріал нашого дослідження охоплює 17 174 складні іменники, дібрані шляхом суцільної вибірки з текстів трьох функціональних стилів (художнього, публіцистичного та наукового): 16 романів сучасних німецьких письменників (Г. Бюлля, Г. Грасса, Ш. Гайма, Г. Канта, З. Ленца, Е. Лоеста, М. Вальзера та К. Вольф), статей із німецьких газет “Die Welt”, “Die Zeit” і журналу “Der Spiegel” та 7 наукових монографій з різних галузей (біології, екології, економіки, правознавства, соціології, філології та хімії) (повний список джерел ілюстративного матеріалу див. [3]). Обсяг загальної вибірки – 414 тис. слів при відносній похибці 1,5% дозволяє нам говорити про вірогідність отриманих результатів.

У ході роботи ми виділили основні параметри, за якими характеризуватимемо досліджувані одиниці:

- 1) частота вживання одиниці,
- 2) продуктивність,
- 3) активність одиниці або моделі.

Слідом за В. Фляйшером під **продуктивними** моделями ми розуміємо такі, що доволі часто використовують для оказіональних новоутворень [8]. У той же час **словотвірна активність** – це здатність лексеми виступати складовою композита, що вимірюється вживанням лексеми в різних моделях або типах та частотою лексеми всередині продуктів словотвору однієї моделі. Це певна відносна величина, яка, на відміну від частоти, показує вживаність такої одиниці в тексті або моделі.

При кількісному підході до визначення **продуктивності** під останньою слід розуміти кількість лексичних одиниць, утворених за певною моделлю, адже, як зауважує Р. Г. Байєн, “питання щодо продуктивності постає, як тільки починається підрахунок слів, що належать до певної словотвірної моделі” [7, с. 243]. Наприклад, кількість слів, утворених за

моделлю Adv + N, становить 54 одиниці, а за моделлю A + N – 704. Отже, продуктивність цих моделей неоднакова.

Водночас дуже важливим є ще один кількісний показник, а саме **частота вживання** групи слів, утворених за певною моделлю. Так, частота вживання слів за моделлю Adv + N налічує 102 слововживання. Для моделі A + N сумарне число вживань моделі дорівнює 1 299 рази. Таким чином, існує ще одна важлива величина, яка є **активністю** моделі. Для моделі Adv + N середній показник активності – 1,9 ($102 \div 54$), а для A + N – 1,8 ($1299 \div 704$) (див. табл. 1). Середня активність моделі для нашого дослідження становить 1,5. Отож високоактивними можна вважати такі моделі:

1. V+N – 1,7 (напр. *Backobst, Leitrad, Spielfeld, Mähdrusch*),
2. A+N – 1,8 (напр. *Blankaal, Hybridsorte, Zivilrecht*),
3. Präp+N – 2,4 (напр. *Beiheft, Umweg, Vorhalle*),
4. Adv+N – 1,9 (напр. *Außenaufnahme, Längswand, Nettoeinkünfte*),
5. Pron+N – 2 (напр. *Niemandsland, Vielzahl*),
6. (Pron+N)+N – 1,7 (напр. *Selbstmordphantasien, Selbstmordversuch*),
7. N+(Pron+N) – 2 (напр. *Arbeiterselbstverwaltung*),
8. (N+N)+(V+N) – 2,3 (напр. *Reichsjugendwettkampf, Völkerschlachtdenkmal*),
9. (V+N)+(N+N) – 1,6 (напр. *Springbrunnwassersäule, Wehrmächtskonservensuppe*),
10. (N+(N+N))+N – 2 (напр. *Stufenwertzahlverfahren*),
11. Präp+v.E. – 108 (напр. *Beispiel*),
12. v.E.+N – 1,9 (напр. *Brombeere, Rebhuhn, Schornstein*),
13. N+v.E. – 2 (напр. *Bräutigam, Ohrfeige*),
14. N+(Präp+v.E.) – 2 (напр. *Textbeispiel, Verfahrensbeispiel*),
15. Präf+(N+N) – 3,6 (напр. *Grundnahrungsmittel, Hauptfutterpflanze*),
16. (V+N)+Suf – 1,6 (напр. *Denkmalchen, Zauberkünstler*),
17. (Präp+N)+Suf – 1,8 (напр. *Ausländer, Mitschülerin*),
18. (Pron+N)+Suf – 2 (напр. *Selbstmörder*),
19. KW+(V+N) – 1,7 (напр. *Nato-Streitkraft, VDI-Richtlinie*),
20. (KW+N)+Suf – 2 (напр. *CDU-Ministerin, CSU-Politikerin*),
21. KW+((A+N)+N) – 2 (напр. *CDU-Mittelstandsvereinigung*),
22. Kk – 1,6 (напр. *Jackenkleid, Stuhlsessel, Tragikomödie*),
23. ZB – 1,7 (напр. *Achselzucken, Machthaber, Fürsorge*),
24. A+ZB – 2,5 (напр. *Oberbefehlshaber, Oberbuchhalter*),
25. ZB+(Präp+N) – 2 (напр. *Arbeitgeberanteil*),
26. ZR – 1,9 (напр. *Allerseelen, Gottseidank, Rasenaufundab*),
27. ZR+N – 1,6 (напр. *Allerheiligenlitanei, Mittagsskelle, Schlagetotliebe*),
28. Präp+ZR – 16 (напр. *Nachmittag, Vormittag*),
29. A+(Präp+ZR) – 3 (напр. *Spätnachmittag*),
30. (N+N)+(Präp+ZR) – 2 (напр. *Sonnabendnachmittag, Straßenverkehrsnachricht*).

Як уже зазначалося, загальна кількість досліджуваних складних іменників становить 17 174 одиниці. Під час їх обробки, а саме при аналізі за безпосередніми складниками, ми отримали 142 словотвірні моделі (див. табл. 1) з різною частотою вживання. Визначивши її середній показник, зможемо встановити, які зі словотвірних моделей є часто-, середньо- та рідковживаними.

Виконавши підрахунки, ми отримали значення середнього показника частоти вживання моделі для нашого дослідження – $17174 \div 142 = 121$ слововживання. Це дозволяє нам визначити моделі з кількістю одиниць від 122 і більше як частовживані.

Аналогічно було визначено цей показник для усіх трьох стилів.

Так, 10 825 слововживань, отриманих із художньої літератури, зафіксовані в 103 моделях. Звідси, середній показник частоти вживання моделі для художнього стилю дорівнює 105 слововживань. Вибірка з публіцистичного стилю нараховує 3 023 складні одиниці, які функціонують у 76 словотвірних моделях. Середній показник частоти вживання моделі тут становить 40 слововживань. У науковому стилі 3 326 іменників ужиті в 61 моделі. Середня частота вживання дорівнює 55 одиниць.

Розглянемо частовживані моделі більш детально.

Модель N+N – загалом 10 903 слововживання (напр. *Filterfläche, Hoffnungsglut, Menschenbild, Reisähre*) – є такою для усіх трьох досліджуваних стилів, як і моделі V+N – 1 338 слововживань (напр. *Blasrichtung, Ladestock, Sprechweise, Webstuhl*), A+N – 1 290 слововживань (напр. *Azeotropgemisch, Heißwasser, Privatinteresse, Wildrose*), Präp+N – 448 слововживань (напр. *Ansinn, Nachtsch, Übermensch*).

3-поміж двокомпонентних моделей широкоживана лише у публіцистиці Adv+N – 44 слововживання (напр. *Extraseite, Mehrwert, Wiederwahl*).

Трикомпонентна конструкція (N+N)+N – загалом 624 слововживання (напр. *Bahnhofplatz, Erdölverknappung, Kulturbundgruppe, Rittergutsbesitzer*) – також частовживана і в кожному стилі окремо, тоді як модель N+(N+N) – 152 слововживання (напр. *Batisttaschentuch, Landesparteitag, Wachsschildlaus*) у жодному зі стилів зокрема не виявила високої частоти вживання. Композити, утворені за моделлю (V+N)+N – загалом 136 слововживань (напр. *Backsteinkapelle, Heizmittelumlauf, Trennstufenzahl*), є широкоживаними лише у наукових текстах.

У підгрупі складно-похідних одиниць вищу за середню частоту вживання для усієї вибірки, а також окремо для художнього стилю демонструє модель (N+N)+Suf – загалом 166 слововживань (напр. *Arbeitsplaner, Geschichtslehrerin, Küchengärtchen*).

Складні одиниці зі складноскороченим компонентом у поєднанні з іменником характерні для стилю публіцистики. Ми також відносимо їх до частовживаних з погляду усього загалу досліджуваного ма-

теріалу: KW+N – 241 слововживання (напр. *SPD-Telefon, CDU-Land, NS-Institution, Fla-Kanone*). Про популярність вищезазначених одиниць у публіцистиці свідчить широковживаність тут ще однієї конструкції: KW+(N+N) – 48 слововживань (напр. *NBR-Botengeschwindigkeit, USA-Luftwaffe, Aids-Untersuchungsausschuß*).

Зрощення ZB – загалом 457 слововживань (напр. *Briefeschreiber, Geheimnistuerei, Irrläufer, Rechthaberei*) – частовживані як загалом серед усіх одиниць, так і в кожному зі стилів окремо.

Таблиця 1
Вживання складних іменників у різних стилях

№	Структурна модель	Художній стиль	Публіцистичний стиль	Науковий стиль	Всього слововживань/ Частота вживання	Всього слів/ Продуктивність	Словотвірна активність
Двочленні детермінативні складні іменники							
1	N+N	6954	1797	2152	10903	7406	1,5
2	V+N	998	115	225	1338	795	1,7
3	A+N	807	221	262	1290	703	1,8
4	Präp+N	300	79	69	448	184	2,4
5	Adv+N	49	44	8	101	54	1,9
6	Phrase+N	52	18	23	93	80	1,2
7	Pron+N	42	15	17	74	37	2
8	Zahlw+N	14	2	1	17	13	1,3
9	Part+N	7	3	6	16	12	1,3
10	Buchst+N	4	1	1	6	6	1
11	Interj+N	5	1	-	6	5	1,2
12	Satz+N	3	-	-	3	3	1
Багаточленні детермінативні складні іменники							
13	(N+N)+N	339	137	148	624	512	1,2
14	N+(N+N)	74	39	39	152	125	1,2
15	(V+N)+N	70	7	59	136	109	1,2
16	(A+N)+N	52	21	45	118	101	1,2
17	(Präp+N)+N	10	18	27	55	41	1,3
18	N+(V+N)	25	-	18	43	36	1,2
19	N+(A+N)	7	6	27	40	27	1,5
20	N+(Präp+N)	10	12	9	31	22	1,4
21	A+(N+N)	8	6	3	17	13	1,3
22	(Zahlw+N)+N	5	-	2	7	5	1,4
23	(Adv+N)+N	3	2	-	5	5	1
24	(Pron+N)+N	5	-	-	5	3	1,7
25	A+(V+N)	1	-	2	3	3	1
26	A+(A+N)	2	-	-	2	2	1
27	N+(Adv+N)	1	1	-	2	2	1
28	N+(Pron+N)	2	-	-	2	1	2
29	Adv+(A+N)	1	-	-	1	1	1

30	Adv+(N+N)	-	1	-	1	1	1
31	Part+(N+N)	-	-	1	1	1	1
32	Präp+(V+N)	1	-	-	1	1	1
33	Pron+(Präp+N)	1	-	-	1	1	1
34	V+(N+N)	1	-	-	1	1	1
35	(N+N)+(N+N)	13	10	1	24	20	1,2
36	(N+N)+(V+N)	11	3	-	14	6	2,3
37	(V+N)+(N+N)	5	-	6	11	7	1,6
38	(N+N)+(Präp+N)	2	-	7	9	6	1,5
39	((N+N)+N)+N	5	-	-	5	5	1
40	(A+N)+(N+N)	3	-	2	5	4	1,3
41	N+((N+N)+N)	2	2	1	5	5	1
42	(N+N)+(A+N)	2	-	1	3	3	1
43	(V+N)+(V+N)	2	-	1	3	3	1
44	((A+N)+N)+N	1	-	1	2	2	1
45	(A+(N+N))+N	-	1	1	2	2	1
46	(N+(N+N))+N	-	-	2	2	1	2
47	N+(N+(V+N))	2	-	-	2	2	1
48	((Präp+N)+N)+N	-	1	-	1	1	1
49	((V+N)+N)+N	-	-	1	1	1	1
50	(A+N)+(A+N)	-	-	1	1	1	1
51	(A+N)+(Präp+N)	-	-	1	1	1	1
52	(A+N)+(V+N)	-	-	1	1	1	1
53	(N+(A+N))+N	-	-	1	1	1	1
54	(N+(Adv+N))+N	1	-	-	1	1	1
55	(N+(Präp+N))+N	1	-	-	1	1	1
56	(N+(V+N))+N	-	-	1	1	1	1
57	(V+N)+(A+N)	1	-	-	1	1	1
58	N+(A+(N+N))	1	-	-	1	1	1
59	Part+(N+(N+N))	1	-	-	1	1	1
60	Präp+((V+N)+N)	1	-	-	1	1	1
61	((N+N)+N)+(N+N)	1	-	-	1	1	1
62	(N+(N+(V+N)))+N	1	-	-	1	1	1
63	N+(((N+N)+N)+N)	-	1	-	1	1	1
64	(A+N)+((N+(N+N))+N)	-	1	-	1	1	1
Детермінативні складні іменники з унікального однинцею							
65	Präp+v.E.	74	11	23	108	1	108
66	v.E.+N	27	1	6	34	18	1,9
67	(v.E.+N)+N	13	-	-	13	11	1,2
68	N+v.E.	8	-	-	8	4	2
69	N+(Präp+v.E.)	-	-	4	4	2	2
70	A+v.E.	1	-	-	1	1	1
71	V+v.E.	1	-	-	1	1	1
72	(N+v.E.)+N	1	-	-	1	1	1
73	(V+v.E.)+N	1	-	-	1	1	1
74	(v.E.+N)+(N+N)	-	-	1	1	1	1
Складно-похідні одиниці							
75	(N+N)+Suf	128	31	7	166	112	1,5
76	Präf+(N+N)	28	3	1	32	9	3,6
77	(A+N)+Suf	11	8	1	20	17	1,2
78	(V+N)+Suf	14	1	1	16	10	1,6
79	(Präp+N)+Suf	3	4	-	7	4	1,8
80	(Adv+N)+Suf	1	1	-	2	2	1
81	(Pron+N)+Suf	2	-	-	2	1	2
82	Präf+(A+N)	1	-	-	1	1	1

83	Präf+(V+N)	-	-	1	1	1	1
84	((N+N)+Suf)+N	8	-	-	8	8	1
85	((N+N)+N)+Suf	2	3	-	5	4	1,3
86	((Präp+N)+Suf)+N	-	5	-	5	5	1
87	(N+(N+N))+Suf	1	2	-	3	2	1,5
88	((A+N)+N)+Suf	-	1	-	1	1	1
89	((A+N)+Suf)+N	1	-	-	1	1	1
90	((V+N)+N)+Suf	1	-	-	1	1	1
91	(A+(N+N))+Suf	-	-	1	1	1	1
92	(N+N)+(Präf+N)	1	-	-	1	1	1
93	N+((N+N)+Suf)	-	1	-	1	1	1
94	((Präp+N)+Suf)+(Präp+N)	-	1	-	1	1	1
95	(N+N)+(Präf+(N+N))	1	-	-	1	1	1
Складні одиниці зі складноскороченим компонентом							
96	KW+N	55	176	10	241	189	1,3
97	KW+(N+N)	4	48	5	57	49	1,2
98	N+KW	1	6	-	7	6	1,2
99	KW+((N+N)+N)	-	5	-	5	5	1
100	KW+(V+N)	1	2	2	5	3	1,7
101	(KW+N)+Suf	-	4	-	4	2	2
102	KW+(A+N)	-	4	-	4	3	1,3
103	KW+(Adv+N)	-	4	-	4	4	1
104	KW+(N+(Präp+N))	-	2	-	2	2	1
105	KW+(A+(N+N))	-	3	-	3	3	1
106	KW+(Präp+N)	1	2	-	3	3	1
107	Phrase+KW	1	1	-	2	2	1
108	(KW+N)+N	1	1	-	2	2	1
109	KW+((A+N)+N)	-	2	-	2	1	2
110	KW+(N+(N+N))	-	4	-	4	3	1,3
111	Präf+(KW+(N+N))	-	2	-	2	2	1
112	Präf+(KW+N)	-	2	-	2	2	1
113	KW+ZB	-	1	-	1	1	1
114	(N+KW)+(N+N)	-	-	1	1	1	1
115	(N+KW)+Suf	-	1	-	1	1	1
116	(N+N)+KW	1	-	-	1	1	1
117	KW+((A+N)+Suf)	-	1	-	1	1	1
Копулятивні складні іменники							
118	Kk	13	1	-	14	9	1,6
119	Kk+N	1	1	1	3	3	1
Зрошення							
120	ZB	321	69	67	457	262	1,7
121	ZB+N	19	10	6	35	31	1,1
122	N+ZB	13	5	5	23	19	1,2
123	ZB+Suf	5	1	-	6	5	1,2
124	A+ZB	3	2	-	5	2	2,5
125	Präf+ZB	3	-	-	3	2	1,5
126	V+ZB	-	-	2	2	2	1
127	Part+ZB	1	-	1	2	2	1
128	ZB+(Präp+N)	-	2	-	2	1	2
129	N+(N+ZB)	-	-	1	1	1	1
130	(ZB+N)+Suf	1	-	-	1	1	1
131	(ZB+N)+N	1	-	-	1	1	1
132	(N+N)+ZB	-	1	-	1	1	1
Зсуви							

133	ZR	66	10	4	80	42	1,9
134	ZR+N	31	10	2	43	27	1,6
135	Präp+ZR	30	2	-	32	2	1,6
136	N+ZR	1	-	-	1	1	1
137	N+(Präp+ZR)	1	-	-	1	1	1
138	A+(Präp+ZR)	3	-	-	3	1	3
139	(Präp+ZR)+N	3	-	-	3	3	1
140	(N+N)+ZR	1	-	-	1	1	1
141	(N+N)+(Präp+ZR)	4	-	-	4	2	2
142	((N+N)+(Präp+ZR))+ZB	1	-	-	1	1	1
	Σ	10825	3023	3326	17174	11328	

* темним кольором позначено клітинки моделей з вищою за середню частотою вживання, продуктивністю та словотвірною активністю

Підводячи підсумки дослідження, можемо стверджувати, що розглянуті структурні моделі складних іменників характеризуються за такими параметрами як частота вживання, продуктивність та словотвірна активність і виявляють при цьому значні розбіжності. Ці три параметри не є взаємозалежними і водночас не виключають наявності у констrukції високих показників за усіма цими ознаками. Структурні моделі з високою продуктивністю відносимо до популярних і часто відтворюваних у нових одиницях. Однак цей параметр не завжди є передумовою високої частоти вживання таких лексем.

Література:

1. Басиров Ш. Р. Типология дѣслѣв из рефлексивным комплексом в индоевропейских мовах / Ш. Р. Басиров. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – 333 с. – (Типологічні, зіставні, діахронічні дослідження. – Т. 1).
2. Бульгина Т. В., Крылов С. А. Модель // Лингвистический энциклопедический словарь [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 304-305.
3. Мацкуляк Ю. Й. Вживання німецьких складних іменників у різних функціональних стилях / Юлія Мацкуляк // Проблеми типологічної та квантитативної лексикології: зб. наук. праць / відпов. ред. В. Каліущенко, Р. Кьолер, В. Левицький. – Чернівці: Рута, 2007. – С. 210–218.
4. Мурясов Р. З. Словообразовательная система современного немецкого языка: учебное пособие / Р. З. Мурясов. – Уфа: Изд-во Баш. ун-та, 1980. – 84 с.
5. Степанова М. Д. Методы синхронного анализа лексики / М. Д. Степанова – М.: Высшая школа, 1968. – 200 с.
6. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словообразования / М. Н. Янценецкая. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1979. – 242 с.
7. Baayen R. H. Morphological Productivity / R. H. Baayen // Quantitative Linguistik. Ein internationales Handbuch / Eds. Altmann G., R. Köhler & R. Piotrowski. – Berlin / New York: de Gruyter, 2005. – S. 243-255.
8. Fleischer W. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache / Wolfgang Fleischer, Irmhild Barz. Unter Mitarb. von Marianne Schröder. – Tübingen: Niemeyer, 1995. – 382 s.